

PAVAO TEKAVČIĆ, Rijeka

LATINIZMI U PISANIM ISTROROMANSKIM IZVORIMA

1 Složenost jezične situacije u Istri, gdje se govore i tzv. istroromanski (ili istriotski) govori¹, ogleda se u brojnim međusobnim dodirima i utjecajima, kako horizontalnim (među geografskim dijalektima) tako i vertikalnim (među tzv. socijalnim dijalektima, što je područje sociolingvistike). Među vertikalne, dakle sociolingvistički uvjetovane utjecaje, ubraja se od postanka romanskih idioma i latinska komponenta, točnije: svi oni (leksički i drugi) latinski elementi koji su kroz cio srednji i novi vijek prisutni u romanskim idiomima i koji tvore ono što je u znanosti poznato kao latinskoromanski afinitet.² Istroromanski govori u tome nisu iznimka; kako oni pripadaju zapadnoj Romaniji, nalazimo u njima latinizme (koji su međutim, često primljeni i posredstvom talijanskog jezika, a još češće njegova mletačkoga dijalekta): npr. talijanskim riječima dubbio, giustizia, vizio odgovaraju dowbyo, yowsteysya, veysyo.³ U ovom se prilogu nećemo pozabaviti onim latinizmima koji su postali dio leksika svakodnevnoga govora te ih govornici više i ne osjećaju kao takve, jer to pripada historijskoj gramatici. Mjesto toga posvetit ćemo se elementima klasičnoga latinитета (riječima i izrekama) koji nisu uklopljeni u istroromanski idiom nego su u njemu do neke mjere ostali strana tijela i osjećaju se do danas kao latinizmi. Ti se elementi nalaze u razmjerno velikom broju u nekim pisanim izvorima istroromanskih idioma i na svoj način svjedoče o kontaktu između latinskoga i narodnoga govora i u najnovije vrijeme, tj. u onih stotinu i pedeset godina otprilike, otkad postoje istroromanski spomenici. Kako ćemo nastojati pokazati, sama prisutnost tih latinizama dokazuje i nazoč-

nost latinskoga kao sociolingvistički višeg idioma, ali promjene što ih latinizmi doživljuju u istroromanskim ustima dokazuju i snagu asimilacije, dakle vitalnost tih govora, za koje latinski jezik danas ipak još uvijek nije p o s v e strano tijelo.

2 Na spomenutu su nas temu naveli latinizmi u vodnjanskom talijanskom rječniku Vodnjanca imenom Giovanni Andrea Dalla Zonca,⁴ djelu koje je otprilike stodvadeset godina ostalo u rukopisu i tek je nedavno, zaslugom pulskog profesora Mihe Debeljuha, priređeno za tisak i objavljeno u Trstu (1978). Kasnije, čitajući rovinjske istroromanske književne tekstove u seriji nagrađenih radova Istria Nobilissima (1968-1979), našli smo neke od tih istih latinizama i u jeziku današnjih pisaca koji na rovinjskom dijalektu pišu prozne crtice, kazališne skečeve i sl., a uz njih otkrili smo u tim tekstovima naravno i druge latinizme kojih Dalla Zonca nije zabilježio. To nam je omogućilo da do neke mjere zaokružimo sliku o latinskim elementima u istroromanskim govorima.

Naši latinizmi nisu uzeti iz živa, spontanoga govora nego iz pisanih izvora. To je posve u skladu s njihovim sociolingvističkim statusom, no oni ipak p r i p a d a j u narodnom govoru: Dalla Zonca je naime upravo i nastojao dati rječnik vodnjanskoga dijalekta svoga doba kao živoga govora, a i današnji rovinjski autori svjesno se što više približavaju narodnom jeziku, zbog scenskih efekata, evokacije ambijenta, starih tradicija, običaja itd.

3 U Dalla Zoncinu rječniku našli smo ove latinizme:⁵

a fòundeibu, a fòundeitu - 'fondatamente',

alla postoleca clèsia⁶ - 'alla carlona, a beneficio, di beneficio, di natura, a vanvera, alla baldarda, alla sciamannata, a caso, com'ella viene, alla buona, senza mazzia e cerimonie',

ànni annòri o cùì ànni - 'anni domini',

- àute àute - 'o guasto o fatto, o dentro o fuori, volete o non volete?, risolvi ecc.',
- capeiàtu - 'ordine di cattura, decreto o mandato di arresto',
- cougiàbeta⁷ - 'qui habitat' (il salmo)
- al giòvo no vòl sintèi - 'la verità genera nimistà o odio, ognuno si adira al vero',
- cunfeitiòr - 'confessione' (orazione),
- de ògno gènere mouseicòru⁸ - 'di ogni qualità o sorte o generazione o genere o specie',
- deperfòndi - 'de profundis',
- fà al dòmeno domenànzio - 'fare il messere e madonna, sedere a scranna',
- fà capeiàtu - 'arrestare o imprigionare',
- fà fà crùse o crusitte o siquaènzia o siquaènzeia Santi vangèli - 'tenere alcuno a dieta, mettere o tenere altrui a filetto',
- fragèllon Dèo o Dài - 'flagellum Dei',
- ibi ridèibi - 'ibis redibis',
- in astrèmi, in dii bultimi momaènti o rispeiri - 'in extremo',
- in càpete al giàero lòu o lòui - 'egli era il caporione o il capo o il primo',
- in càpete lèibri, in càpete - 'primieramente o prima di tutti o alla testa di tutti o in capo di lista',
- in vùlgulo - 'comunemente, volgare, pubblica voce',
- par fà o par nifa - 'a dritto o a rovescio',
- pastèco - 'pax tecum',
- regnoutòun - 'regnum tuum',
- tadeo, tedeo - 'te deum',

zèi...alla postoleca clèsia⁹ - 'andare alla buona o alla carlo-
na o trascurata, operare con in-
genuità e sciattezza, andare
all'apostolica o spezzato o al-
la balorda o alla grossa',

zeircunzèirca - 'all'incirca, di circa'.

4. Neki od tih latinizama nalaze se, kako rekosmo, i u suvremenim rovinjskim istroromanskim tekstovima. Evo što nam oni pružaju:¹⁰

Christe, eleyson: javlja se kao uzvik čuđenja, zgražanja i sl., u obliku gristalenson! (u jednom skeču; VI,70),

Requiem aeternam: dolazi više puta, u nekoliko varijanata, npr. Riequie netierna duoneisdomine (molitva opatica; VII,155), Riequie natierna, zmachili in zustierna. Amen! (kako je rovinjski svećenik molio prigodom ukopa austrijskih vojnika; VII,159),

Par uomnia siecula ... riequienatierna (također molitva pri ukopu; VII,170),

Requieneterna Domine riposa in pace (riječ i izgovorene u času smrti jednog lica; XII,317),

Requiescant in pace: dolazi također više puta, npr.:

requistante in pace (u jednom skeču; VII,116),

requistante Duomine Duomine luce mea (XII,317; v. malo prije),

Ora pro nobis:

Chico Uoraprunuobis (nadimak; XI,149),

Picaturi nuobi uora prunuobis, anisanti deîo uora prunuobis (molitva; XII,287).

Ono što Dalla Zonca bilježi kao cougiàbeta nalazimo u jednom od naših tekstova kao lacuiabita, u ovom odlomku:

Anche sta ma cu gnada la zi tastarda cume oûna moûla, nù la vol sinteî anduve lacuiabita, cun qila a zi cume pastà l'acqua in murtier. (XII,298; nasuprot Dalla Zoncinu znače-

nju ovdje taj izraz možemo prevesti kao 'neće da čuje pametnu riječ' ili sl.).

Za razliku od toga primjera, Dalla Zoncino ànni annòri (u obliku anuri) dolazi i danas u istom značenju, tj. 'odvajkada':

a Ruveìgno i zi purtadi muolto al canto ca da anuri zi sta tradision (XII,291).

Latinsko salvator mundi, deformirano u savatamoûndi, dolazi u jednom tekstu u značenju nečega dosadnog i beskonačnog:

Saravo ura da fineilla cun quisto savatamoûndi? (XII,272).

5. Za nemali broj tih latinizama našli smo potvrde i u drugim izvorima, a djelomično i u drugim idiomima.

5.1 Rosamani 1958. bilježi anòri u značenju 'anni e anni', tj. 'dugo vremena', 'odvajkada' i sl. (a xe anòri che no se vedemo), a dodaje i oblik anoni koji sadrži talijanski augmentativni sufiks (u skladu sa značenjem riječi), kao i furlanski oblik (v. bilješku 24). Mjesto vùlgulo Rosamani daje disimilirani oblik vulguro, poznaje i izraz per fas o per nèfas, ali dodaje da je » fuori d'uso «. Napokon, bilježi i paxtecum u značenju 'salacchino, colpo dato con due o tre dita', tj. 'zvrčka', no s oznakom » non comune «.

5.2 Thesaurus Linguae Latinae bilježi dominus -antium, npr.: rex regum et dominus dominantium (s.v. dominari); u njemu nalazimo i izraze diversi generis musicorum i diversa genera musicorum (s.v. musicus) a također i per fas aut per nefas i circumcirca.

5.3 In capite i circumcirca nalaze se i u Du Cangeu.

5.4 Lat. paxtecum postoji i danas: V. Vinja zabilježio je, na primjer, pašteka u govoru Korčule, u značenju laganoga ritualnog udarca prigodom krizmanja,¹¹ a još prije zabilježio je Maretić u Bukovici pašteku 'idem'.¹² Od toga prvotnoga značenja riječ uslijed ironije dobiva značenje 'normalni udarac' pa čak i intenzivno značenje 'jaki udarac, batine' i sl.

6. Zanimljivo je usporediti navedene latinizme s onima što ih za abruceški talijanski dijalekt daje E. Giammarco u svojoj knjizi o govoru pokrajine Abruzzo:¹³

diasellò, u pluralu - 'glupost, dug i dosadan govor'
- ndunà lu diasillò ('intonare il d.') - 'biti na samrti',
dòmittò mussò (< dimittimus, u Očenašu) - 'šamar',¹⁴
ducassò (< inducas, isto u Očenašu), u izrazu ndrà n-ducassò - 'upasti u razgovor nepitan, u krivo vrijeme',
ssò cutérò (< sicut erat, u molitvi Slava Ocu) - 'batine',
ssaudinòssò (< exaudi nos, u litanijama) - 'darmar, strka',
sòkòtòssò (< sicut et nos, u Očenašu) - 'batine',
i brojni drugi.

7. Što se tiče porijekla i semantike, neki su od naših latinizama pretkršćanski, tako npr. ibis redibis, per fas aut per nefas, dok ih većina pripada kršćanskom latinitetu (de profundis, pax tecum, requiem aeternam, ora pro nobis itd.), jer je crkva bila najjači faktor i glavno područje utjecaja latinskog jezika. Većina latinizama čuva prvotno značenje (npr. aut - aut, capia-tur, confiteor, de profundis, flagellum Dei, ibis redibis, in extremis, in capite, per fas aut per nefas, regnum tuum; Te Deum, Christe, eleyson, requiem aeternam itd.), samo se u nekim slučajevima opaža semantički pomak prema ironičkom, tj. pejorativnom značenju (npr. u dominus dominantium, qui habitat, apostolica ecclesia, pax tecum), koji nalazimo i u svim latinizmi-ma što ih navodi Giammarco.

Porijeklo naših latinizama pokazuje nam i put kojim su mogli ući u narodni jezik: prvenstveno preko crkve, a također i iz govora onih društvenih slojeva koji su znali latinski (suci, notari, liječnici). B. Migliorini u svojoj Povijesti talijanskoga jezika kaže da su neki latinizmi mogli ući u opći jezik i iz srednjovjekovnih kancelarija (tako npr. autem, breviter, demum, etiam i brojni drugi),¹⁵ a Giammarco drži da su elementi crkvenoga latiniteta prodrli u leksik preko dijalektalnih prijevoda pojedinih molitava što su ih s vjerskim ciljevima sastavljali

redovnici.¹⁶ Isti autor, međutim dodaje da su latinizmi mogli ući u jezik i iz brojnih parodija i navodi za to više primjera, od kojih je naročito zanimljiv ovaj (iz sekvencije o sv. Josipu):¹⁷

latinski tekst: Salve, Ioseph, custos pie, /sponse Virgini-
nis Mariae, / educator Domini,

parodija: San Ggiusèppò fa la spià /a lla vèrgònnò Mmarià/
pò dducatò òttò (tj. 'sv. Josip špijunira Dj. Mariju za osam dukata').

8   Važne su i fonetske i morfosintaktičke adaptacije latinizama u istroromanskim izvorima, jer upravo one, kako smo kazali na početku, dokazuju dodire dvaju idioma, prisutnost latinskoga i vitalnost istroromanskih dijalekata. Sve se adaptacije temelje na procesima koji su i inače dobro potvrđeni u historijskoj gramatici istroromanskih govora, venetskoga dijalekta i talijanskog jezika, kao i romanskih idioma uopće.

8.1   Otpadanje krajnjih suglasnika nalazimo npr. u ovim latinizmima: mouseicòru, tadeo (krajnje /m/), capeiàtu (/r/), ibi ridèibi, in astrèmi, deperfòndi, par fà o par nifa (/s/), cougiàbeta odnosno lacuiabita (/t/).¹⁸ Romanske su paralele toliko poznate da bi bilo banalno i suvišno navoditi primjere.

8.2   Mjesto otpadanja, a očito zbog kratkoće riječi, opažamo dodavanje paragogičkoga vokala u àute - àute. Kako otpadanje tako i paragogički vokal teže istom cilju, tj. vokalskom završetku riječi (usp. npr. u talijanskom otpadanje krajnjega /l/ u TRIBUNAL > tribuna, paragogu u MEL + E > miele, FEL + E > fiele itd.).

8.3   Suglasnici koji su krajnji na razini riječi ali su unutarnji u (usko vezanoj) sintagmi, ne otpadaju: fragellon Deo (odn. Dai), riequite netierna (i varijante). Isto se opaža i u starotalijanskim primjerima kao regnontuo (< REGNUM TUUM): krajnje /m/ u riječi, ali unutarnje u sintagmi nije otpalo (nego je samo zamijenjeno s /n/),¹⁹ dok je krajnje /m/ u cijeloj sintagmi

otpalo. To čudnije se doima Dalla Zoncin latinizam regnoutòun, koji pokazuje upravo obratan postupak.

8.4 Aferezu početnoga /a/, koja je dobro poznata u talijanskom i drugim romanskim jezicima (ARENA > rena, APOTHECA > bottega itd.), nalazimo u postoleca (< APOSTOLICA).

8.5 Kako rovinjski tako i vodnjanski istroromanski govor poznaju diftongaciju latinskih fonema /ī,ū/ u /ey,ow/ (VĪTA > veyta, LŪNA > lowna itd.). Ti silazni ditonzi tvore u svijesti govornika najvažniju crtu, gotovo simbol dotičnih govora, pa su hiperkorektno preneseni i na venetske i talijanske riječi (tako npr. meyo 'moj', Deyo 'Bog', dowto 'sav, cio' ne potječu od lat. MĚU, DĚU, TŌTU, nego su hiperkorektno adaptirani ven. ili tal. mio, Dio, duto ili tuto odn. tutto). Kad je tako, neće nas začuditi da te diftonge nalazimo i u latinizmima: ridèibi, lèibri, fòundeibu i fòundeitu, regnoutòun itd.²⁰

8.6 Za razliku od vodnjanskoga, bar u njegovoj današnjoj fazi,²¹ rovinjski dijalekt poznaje i uzlazne diftonge /ye,wo/: oni potječu od latinskih fonema /ě,ǫ/ (pretežno u prvotno zatvorenom slogu, dok su se u prvotno otvorenom slogu monoftongirali u /i,u/, v. slij. paragraf). Npr.: TĚRRA > tyera, FĚSTA > fyesta, FŎSSA > fwosa, MŎRTA > mworta itd. Kako su i diftonzi /ye,wo/ karakteristični za rovinjski govor,²² nalazimo i tu hiperkorektno oblike (npr. myeno 'manje', ne od lat. MĪNUS nego hiperkorektnom adaptacijom tal. i ven. meno), pa je jasno da ćemo i te diftonge naći u latinizmima: riequie netierna (i varijante), uomnia siecula, uora prunuobis itd.

8.7 Oba istroromanska dijalekta kojima se ovdje bavimo pokazuju za lat. foneme /ī/ i /ē/ refleks /i/, a za /ū/ i /ō/ refleks /u/, bez obzira na slog (PĪSCE > piso, TĒLA > tila, BŪCCA > buka, SŌLE > sul itd.), koji je razvoj u strukturalnoj vezi s diftongacijom /ī,ū/ u /ey,ow/. Ako tome dodamo monoftongaciju uzlaznih diftonga /ye,wo/ u /i,u/ u otvorenom slogu, koja se također nalazi u oba naša dijalekta (LĚVAT > liva, DĚCEM > ǧize, MŎDU > mudo, NŎVA > nuva itd.), shvatit ćemo da će u znatnom broju ri-

ječi talijanskim odnosno venetskim fonemima /e,o/ odgovarati u rovinjskom i vodnjanskom /i,u/, pa tu podudarnost možemo očekivati i u latinizmima. I zaista je u njima i nalazimo: nifa (< NEFAS), anuri (< ANNORUM), picaturi (< PECCATORES) itd.

8.8 Zamjenu protoničkoga /e/ s /i/ (u tal. npr. NEPOTE > nipo-te, REFACERE > rifare, u ven. i INTRARE > intrar, LIGAMEN > li-game itd.²³) vidimo u ridèibi (< REDIBIS).

8.9 Analizirani primjeri pokazuju da se latinski završetak -UM može adaptirati na više načina:

- 1) samo otpadanjem krajnjega /m/: mouseicòru,
- 2) zamjenom /m/ s /n/: regnoutòun,
- 3) zamjenom -UM s -on, kao u starotalijanskom: fragèllon,
- 4) napokon, razvojem -UM > -o kao u romanskim jezicima: dòmeno, tadeo.

9 U adaptacijama istroromanskih latinizama sudjeluju i procesi koji pripadaju morfosintaktičkoj razini. Evo najvažnijih činjenica:

9.1 U većem broju latinizama nalazimo fosilizirane ostatke padeža:

- genitiva singulara: Dèi, lèibri, Santi vangèli,
genitiva plurala: annòri (anuri), mouseicòru, domenànzio,
ablativa singulara: càpete,
ablativa plurala: astrèmi, deperfòndi, fòundeibu.

Neke od tih oblika valja posebno komentirati.

9.2 Krajnje /i/ u annòri (anuri) potječe od anni, kao neka vrsta jeke: semantička se strana slaže, jer annòri je do neke mjere augmentativ od anni, a u morfosintaktičkom smislu latinski nastavak -ORUM nije više motiviran pa podliježe raznim analogijama. Kako se krajnje /i/ proteže na ANNORUM tamo gdje plural imenice ANNUS potječe od latinskog nominativa, tako se proteže krajnje /s/ u onim idiomima koji - zahvaljujući očuvanju krajnjega /s/ - tvore plural od lat. akuzativa ANNOS: furlanski agnorums, u surselvanskoj varijanti romanča annorums (u izrazu onns ed annorums 'godinama, dugo vremena').²⁴

9.3 Imenica DEUS javlja se (uz fragèllon < FLAGELLUM) u dva oblika: Dèò i Dài. Prvi je oblik općeromanski kosi padež (tzv. casus obliquus, franc. cas-régime), obilno potvrđen u kasnolatinjskim kao i u starofrancuskim i drugim romanskim tekstovima (npr. u Sv. Eulaliji li Deo inimi < *ILLI DEO INIMICI, u starotal. la Dio mercè u Dekameronu itd.); drugi je oblik klasični genitiv, ali s kasnijim rovinjskim i vodnjanskim razvojem /ey > ay/ (npr. BELLI > *bey > bay, CAPPELLI > *kapey > kapay itd.) koji je strukturalno povezan s diftongacijom /ī,ū/ u /ey,ow/, kako smo to ranije pokazali.²⁵

9.4 Oblik fòundeibu (izg. /fùndibu/) potječe od latinskoga ablativa plurala FUNDIBUS, od FUNDIS (u Du Cangeu) za klasično FUNDUS. Dok je prijedlog a (< AB) opravdan uz fòundeibu, to se isto ne može kazati za fòundeitu (/fùnditu/), jer to je priloga FUNDITUS. Bit će da je Dalla Zonca pobrkao FUNDIBUS i FUNDITUS, a da taj latinizam vjerojatno nije pravo razumio, pokazuje i njegov prijevod 'fondatamente', tj. 'opravdano, s razlogom', mjesto ispravnoga 'do temelja, iz temelja'.

10 Adaptacije što smo ih opisali unose u istroromanske latinizme neke crte živih dijalekata ali, bar koliko je nama poznato, ne dovode do onako ekstremnih primjera kakve citira Giammarco za abruceški dijalekt, gdje latinska rečenica Te rogamus audi nos postaje ni manje ni više nego tra l) gamb) a Ssata-nass) 'vragu kroz noge'.²⁶ Ipak su i istroromanske adaptacije latinizama značajne jer, kako smo već nagovijestili, dokazuju da je latinsko-istroromanski kontakt, dakle određena jezična osmoza, i danas moguća.²⁷ Ovdje je mjesto da se sjetimo jednoga zanimljivoga kratkoga rada R.L. Politzera (1961), u kome njegov autor pokazuje kako pravilnost kakva kasnolatinjskoga teksta ne mora uvijek značiti da je latinski još živ jezik, niti pogreške, odstupanja itd. nužno dokazuju da je latinski mrtav jezik. Taj odnos može biti upravo suprotan. Prije karolinške reforme, u periodu što ga neki karakteriziraju kao doba diglosije, a drugi kao nesvjesni bilingvizam,²⁸ pisani latinski (tzv. notarski latinitet) pun je » pogrešaka «, tj. vulgarizama, utjecaja živoga

već romanskoga narodnoga govora, no upravo se zato taj notarski latinski ne osjeća kao strani jezik, nego kao pisana, pravilnija, varijanta i s t o g a jezika. Drugim riječima, latinski je još živ, jezična je osmoza moguća u oba smjera, pa nalazimo brojne vulgarizme kao COLIBE (za QUODLIBET), BINDITU (za VENDITOR) itd. koji pokazuju da romanski procesi zahvaćaju i pisani, latinski jezik. Nakon karolinške reforme to se stanje bitno mijenja: uvođenjem pravilnoga latiniteta razlika između njega i govornoga jezika toliko se povećala da je sada prodrlo u svijest govornikâ da uz latinski kao pisani jezik postoji i nešto drugo, što više nije latinski nego rustica romana lingua, kako to naziva koncil u Toursu godine 813. Sada ponovno uvedeni pravilni latinski ne funkcionira više kao pisani oblik narodnoga govora, nego kao drugi jezik, koji sada valja učiti. Jezične će osmoze odsada biti mnogo manje, ali taj pisani latinski više nije živ jezik. Diglosija, odnosno nesvjesni bilingvizam, ustupa mjesto bilingvizmu, odnosno svjesnom bilingvizmu.²⁹

Si parva licet componere magnis, tj. ako to primijenimo na istroromanske latinizme, proizlazi da promjene što ih oni i u novije doba doživljuju dokazuju s jedne strane izvjestan latinskoromanski afinitet, a s druge strane i sposobnost istroromanskih govora da asimiliraju i sebi prilagode strane leksičke elemente.³⁰ Imajući na umu gotovo potpunu podudarnost između pojedinih istroromanskih govora, njihovu golemu sličnost s venskimi istarskim dijalektom, kao i zajedničku kulturno-historijsku i društvenu podlogu, možemo zaključiti da naše konstatacije vrijede za cijelo istarsko područje, pa i šire.

N a v e d e n a   d j e l a

- Dalla Zonca 1978: G.A. Dalla Zonca, Vocabolario dignanese-italiano, a cura di Miho Debeljuh, Trst.
- Deanović 1955: M. Deanović, Istroromanske studije, » Rad « Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti 303, str. 51-118.
- Devoto 1966: G. Devoto, Profilo di storia linguistica italiana, Firenze.
- Giammarco 1979: E. Giammarco, Abruzzo, Profilo dei dialetti italiani, svezak 13, Pisa.
- Istria Nobilissima, Antologia delle opere premiate, I-XII, Trst 1968-1979.
- Ive 1900: A. Ive, I dialetti latino-veneti dell'Istria, Strasbourg.
- Lüdtke 1964: H. Lüdtke, Die Entstehung der romanischen Schriftsprachen, » Vox Romanica « 23, str. 3-21.
- Lüdtke 1968: H. Lüdtke, Geschichte des romanischen Wortschatzes, I-II, Freiburg im Breisgau.
- Migliorini 1971: B. Migliorini, Storia della lingua italiana, Firenze.
- Politzer 1961: R.L. Politzer, The Interpretation of Correctness in Late Latin Texts, » Language « 37, str. 209-214.
- Reichenkron 1965: G. Reichenkron, Historische Latein-Altromanische Grammatik, I, Wiesbaden.
- Rohlf's 1966: G. Rohlf's, Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Fonetica, Torino.
- Rosamani 1958: E. Rosamani, Vocabolario Giuliano, Bologna.
- Schürr 1970: F. Schürr, La diphtongaison romane, Tübinger Beiträge zur Linguistik br. 5, Tübingen.
- Tekavčić 1970a: P. Tekavčić, Iz povijesti istroromanskih govora, » Filologija « 6, str. 283-299.
- Tekavčić 1970b: P. Tekavčić, Sulla molteplicità dei riflessi delle vocali latine nei dialetti istroromanzi, » Revue Roumaine de Linguistique « 15, str. 223-240.
- Vidos 1959: B.E. Vidos, Manuale di linguistica romanza, Firenze.

Vieli - Decurtins 1962: R.Vieli - A.Decurtins, Vocabulari romontsch sursilvan - tudestg, Chur.

Vinja 1955: V. Vinja, Neke etimologičke i semantičke bilješke, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta III, Zagreb, str. 141-152.

B i l j e š k e

- 1 U naše vrijeme ti govori još žive u Rovinju, Vodnjanu i Balama, a možda i u Fažani, Galižani i Šišanu. Početkom stoljeća opisao ih je Antonio Ive (1900), koji je još za-tekao i ostatke pulskog istroromanskoga govora (danas ne-stalog). Točan broj govornikâ istroromanskih dijalekata nije poznat; prvi tekstovi potječu iz 1835. godine (neke istarske verzije Parabole o sinu razmetnome, v. Salvioni - Vidossich 1919), a što se tiče statusa tih govora u roman-skom svijetu, još nije okončana polemika između talijan-skih lingvista, koji ih smatraju posebnim (arhaičnim) ve-netskim dijalektom, i jugoslavenskih lingvista, koji za najstariju fazu (otprilike od VIII do XI stoljeća, tj. prije mletačke ekspanzije) dokazuju pripadnost istroro-manskih govora dalmatskom dijasistemu.
- 2 Usp. Vidos 1959, poglavlje VI drugoga dijela, koje nosi upravo taj naslov.
- 3 U transkripciji kojom se služimo č, ğ označuju bezvučnu odn. zvučnu palatalnu afrikatu, s i z transkribiraju be-zvučni odnosno zvučni sibilant, y znači prednji poluvokal a w stražnji, dok ñ transkribira palatalni nazal: ɲ je simbol za tzv. šva.
- 4 Slavni je Vodnjanac živio od 1792. do 1857, a u rukopisu je, uz vodnjansko-talijanski rječnik, ostavio i talijan-sko-vodnjanski rječnik (u pripremi za tisak), kao i neke prijevode i druge spise. V. o tom: Deanović 1955, str. 65-68; sada i Dalla Zonca 1978, str. XI i dalje (Introdu-zione). Njegov jezik odražava dakle vodnjanski dijalekt prve polovice XIX stoljeća, pa je barem pedesetak godina stariji od onog stadija koji je mogao poslužiti A. Iveu, a istovremen kao i spomenute istarske verzije Parabole o sinu razmetnome.

- 5 Primjere što ih navodi Dalla Zonca dajemo u originalnoj grafiji. Autorov je rukopis vrlo teško čitljiv, abecedni red često nepotpun, pa nastaju problemi pri određivanju glasovne vrijednosti (v. npr. bilješku br. 7). Dalla Zonca piše diftonge ei,ou ne samo tamo gdje se izgovaraju nego i u položajima gdje se nikada nisu mogli izgovarati (ei piše npr. čak za poluvokal, npr. peiàsi 'piacere'!), mjesto /y/ stalno piše gi (dakle /ǵ/), no i ta grafija dolazi u slučajevima gdje je izgovor /ǵ/ nemoguć (npr. rgiusa 'ruža': izg. /ryuza/, nikako /rǵuza/) itd. Talijanski ekvivalenti vodnjanskih riječi katkada su nepotrebno opširni, upravo natrpani svime što mu je došlo na pamet, ali nažalost i tu bez sistema. Nedosljednosti, impresionistički postupci itd. tipični su uopće za golem broj prvih istroromanskih spomenika, koji ne potječu od školovanih lingvista, nego od inteligentnih diletanata. Ipak, i uz te rezerve, Dalla Zonca nam je naravno dragocjen za studij istroromanskih govora.
- 6 S.v. alla bõna d'Iddèio.
- 7 U Dalla Zonca 1978. krivo pročitano i otisnuto kao congjà-beta, zato što se u rukopisu u i n vrlo teško razlikuju (v. bilj. 5), a ni abecedni nam red ne može pomoći jer, kako smo kazali, nije dosljedan: prije cougiàbeta stoje riječi crò 'gavran' i cunsortèivulo (autorov prijevod: 'consortivo,-ale'), a neposredno poslije nje cripadoura 'pukotina' i cannòn 'top'.
- 8 S.v. de ògno ginerazion.
- 9 S.v. zèi alla bõna.
- 10 Odsada dalje rimski broj označuje svezak serije Istria Nobilissima, a arapski broj stranicu.
- 11 Vinja 1955, str. 148.
- 12 Vinja 1955, loco ult.cit.
- 13 Giammarco 1979, str. 261-263.

- 14 Po autorovu mišljenju riječ je motivirana imenicom mussa (tal. muso) 'njuška, gubica' (Giammarco 1979, str. 262).
- 15 Migliorini 1971, str. 286.
- 16 Giammarco 1979, str. 261.
- 17 Giammarco 1979, str. 262.
- 18 Otpadanje krajnjega /t/ opaža se i u riječi dèfeizzi 'deficit', no to će prije biti germanizam, kako pokazuje zz (tj. /ts/), dok u talijanskom latinizmu deficit stoji /č/.
- 19 Zamjena /m/ + /n/ opravdana je pred dentalima, u pauzi itd., ali ne pred vokalima, pa zato oblici s /n/ u requiem aeternam (riequie netierna i sl.) pokazuju da bi requiem moralo dolaziti i izvan te sintagme. Ivo bilježi naprotiv reka-matierna (1900, str. 40, § 102), s pravilno očuvanim /m/.
- 20 Oblici fòundeibu, fòundeitu i regnoutòun primjeri su za Dalla Zoncine diftonge ei odnosno ou u nenaglašenom položaju, tj. tamo gdje ne mogu stajati (v. bilješku 5).
- 21 Na temelju dosadašnjih pokušaja rekonstrukcije istroromanske historijske fonetike (v. Tekavčić 1970a i 1970b) možemo pretpostaviti prvotno metafonijski uvjetovanu uzlaznu diftongaciju /ě > ye/, /ǫ > wo/ u oba tipa sloga, u cijelom istroromanskom, kao i u veljotskom i uopće, po F. Schüreru (glavno djelo: Schürr 1970), u golemoj većini romanskih jezika, dok daljnji razvoj dovodi do razlika. U sve to ne možemo ovdje dublje ulaziti. Za rovinjski i vodnjanski v. i slijedeću bilješku.
- 22 U današnjem su rovinjskom govoru diftonzi /ye,wo/ stabilni i posve jasni, dok su /ey,ow/ na putu da se monoftongiraju u /ę,ǫ/. Vodnjanski je naprotiv monoftongirao diftonge /ye,wo/ (u /ę,ǫ/), dok su /ey,ow/ stabilni i jasni.
- 23 V. za to Rohlfs 1966, § 130.
- 24 Za furlanski v. Rosamani 1958 (s.v. anòri), za surselvanski onns ed anorums v. Vieli - Decurtins 1962 (s.v. onn).

- 25 V. Tekavčić 1970a.
- 26 Giammarco 1979, str. 263. (nažalost bez točne oznake mjesta).
- 27 Dok je utjecaj latinskoga na romanske jezike dovoljno poznat, manje je poznato da je bilo osmoze i u suprotnom smjeru: G. Reichenkron npr. konstatira da je srednjovjekovnim latinskim autorima činio poteškoće manjak određenog člana, pa su ga (u filozofskim spisima XII i XIII st.) nadomještali riječju ly, koja bi mogla biti u vezi sa starofrancuskim li (< ILLI za klasično ILLE); v. Reichenkron 1965, str. 150.
- 28 V. za prvi termin Lüdtkke 1964, Lüdtkke 1968, II, str. 82-88; za drugi termin v. Devoto 1966, str. 19. i dalje.
- 29 V. Lüdtkke 1964, Lüdtkke 1968, loco cit.; Devoto 1966, str. 37. i dalje.
- 30 Pojave adaptacije koje smo ovdje proučili na latinizmima, opažaju se i na aloglotskim elementima iz drugih jezika: tako se, npr., u rovinjskim tekstovima diftonzi unose i u germanizme (fasteinzi? < verstehen Sie?, soûc > Zug itd.) i u slavizme (guospa, doubra itd.).